

ЮРІЙ ТИЩЕНКО — ВИДАВЕЦЬ, КНИГАР, ПУБЛІЦИСТ: ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ (1905–1913)

Олександра Юркевич

*молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
відділення “Наукова бібліографія і книгознавство”
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Серед тих, чиє ім’я в силу історичних, ідеологічних причин все ще не перебуває в активному науковому обігу, і Юрій Пилипович Тищенко (Сірий) — видавець, книгар, публіцист, письменник, постать вагома і різнобічна настільки, що кожен, хто прагнув глибше дослідити національно-культурне життя України першої половини ХХ ст., не міг її оминати. Адже говорити про тогочасний видавничий процес без чіткого окреслення місця, яке посідав у ньому Юрій Тищенко, важко. Завдяки винятково плідному творчому внеску він став одним із чільних його представників.

Однак життєвий шлях Ю. Тищенка, чимало аспектів його видавничої та суспільно-політичної діяльності практично невідомі для широкого загалу. Малодослідженою є і заявлена тема, що стало закономірним результатом тривалого регламентування доступу до найважливіших архівних матеріалів і повноцінного їх вивчення.

У такому контексті постає завдання максимального виявлення та дослідження комплексу джерел з видавничої та громадсько-політичної діяльності Ю. Тищенка і надання їм належної, адекватної оцінки.

Певні напрацювання у цьому напрямку вже є. Ідеться про ряд довідково-інформативних, науково-публіцистичних, краєзнавчих матеріалів про Ю. Тищенка — біографічних нарисів, заміток, енциклопедичних гасел тощо, які містять розрізнений фактаж з цього питання¹.

© Юркевич О., 2008

¹ Антонюк Н. Тищенко Юрій // Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка.— Львів, 1995.— Вип. 2.— С. 221-222; Погребенник Ф. Тищенко Юрій // Українські письменники діаспори: Матеріали до біобібліографічного словника; Відп. ред. В. Кононенко; НПБ України.— Київ, 2007.— Ч. 2 (Л-Я).— С. 197-199; Юрій Тищенко [Біографічна довідка] // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Уклад. Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко.—

З переліченого виділяється передмова М. Шудрі до спогадів Ю. Тищенка — “Трудівник пера і друку”, де біографію останнього подано у відносно цілісному вигляді. Серед джерел до вивчення й осмислення життєвого шляху Ю. Тищенка “Спогади” посідають особливе місце. Написані ним на еміграції, упорядковані Н. Сидоренко та О. Сидоренком за публікаціями у рідкісних нині таборових часописах 1946–1947 рр.; вони — унікальний з історичного погляду документ із майстерним вкрапленням художніх спостережень та узагальнень. Містять описи журналістського і культурного життя Києва початку ХХ ст., зокрема, редакційної атмосфери “Літературно-наукового вістника”, наддніпрянських газет “Село” і “Засів”, а також нотатки про М. Грушевського, В. Винниченка, І. Нечуя-Левицького, Олену Пчілку, О. Олеса, Г. Чупринку та ін.² Біографічні подробиці цієї праці пов’язують в одне ціле реалії життя тієї епохи.

Частково матеріал про Ю. Тищенка знаходимо у працях дослідників історії української журналістики та загальноукраїнського видавничого руху початку — першої третини ХХ ст. — Т. Ківшар, І. Крупського, В. Гутковського, П. Федоришина, С. Костя, Н. Сидоренко, О. Сидоренка, І. Михайлина, М. Савки, Ю. Шаповала та ін.³

- Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1999.— С. 426; *Жадько В.* Тищенко Юрій [Біографічна довідка] // *Жадько В.* Микола Аркас: Роман-пошук.— Київ: СПД, 2008.— С. 480; *Чабан М.* Тищенко (Сірий) Юрій: [Біографічна довідка] // *Чабан М.* У старому Катеринославі (1905–1920 рр.): Хрестоматія. Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів.— Дніпропетровськ: ІМА-прес.— 2001.— С. 342-344; *Його ж.* Ще одне ім’я на літературній карті Криворіжжя [Тищенко Юрій] // *Кур’єр Кривбасу.*— 1995.— № 37/38.— С. 23; *Шудря М.* Трудівник пера і друку [Юрій Тищенко] // *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. *О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко*; Передм. *М. А. Шудрі.*— Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1997.— С. 5–10; *Ротач П.* Незабутній епізод: [Про розповсюдження серед українських оstarбайтерів українських книг видавця Юрія Тищенка під час Другої світової війни] // *Кур’єр Кривбасу.*— 1996.— № 45/46.— С. 59.
- ² *Тищенко (Сірий) Ю.* З моїх зустрічей: Спогади / Упоряд. *О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко*; Передм. *М. А. Шудрі.*— Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1997.— 106 с.: портр.
- ³ *Ківшар Т.* Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.).— Київ: Логос.— 1996.— С. 14, 255; *Кость С.* Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст.— Львів, 2002.— С. 155-165; *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.).— Львів: Світ, 1995.— С. 54, 141; *Гутковський В., Крупський І., Федоришин П.* Українська журналістика Наддніпрянщини (друга половина ХІХ ст. — 1920 р.): генезис, проблематика виступів, державотворча функція / За заг. ред. д-ра іст. наук *І. В. Крупського.*— Львів, 2001.— С. 97; Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / Уклад.

Але відразу ж доводиться визнати, що тема видавничої діяльності Ю. Тищенка як самостійний сюжет в історіографії не фігурує, дані про неї є складовою частиною загальної діяльності М. Грушевського і В. Винниченка, помічником, сподвижником, однодумцем яких довгі роки був Тищенко. Очевидно, одну з головних причин такого стану речей слід шукати у тривалому жорсткому табу, накладеному на дослідження проблем, пов'язаних з цими іменами, та, відповідно, у стійкій історіографічній традиції недооцінки діяльності їхніх прибічників та послідовників.

На початку 1990-х рр. наступив якісно новий етап у вітчизняному грушевськознавстві та винниченкознавстві, змінилися пріоритети дослідників та концептуальні засади вивчення багатогранної діяльності цих постатей. Позитивні зрушення намітились і в дослідженні творчої спадщини діячів, причетних до їхнього оточення. Зроблено вагомі кроки щодо оцінки їхнього внеску у розвиток української науки та культури. Так, маємо нині потужний корпус робіт, які по-новому, із залученням зростлого масиву документів, розглядають різні аспекти діяльності М. Грушевського, зокрема, його науково-організаційну та видавничу роботу, оскільки ця сторона його діяльності була менш відома. Грунтовні передмови до видання творів М. Грушевського та його епістолярної спадщини містять численні згадки і про Ю. Тищенка. Проте, лише в останні роки з'явилась низка праць, в яких належно оцінено його роль у видавничих проектах М. Грушевського⁴.

Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. — Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1999.— С. 426 ; *Михайлин І.* Нарис історії журналістики Харківської губернії. 1812–1917.— Харків: Колорит, 2007.— С. 282, 284; *Тимошик М.* Історія видавничої справи: Підручник.— Київ: Наша культура і наука, 2003.— С. 253, 297, 312; *Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX — перша третина XX ст.): Навч. посібн. / За ред. Н. Зелінської.*— Львів: Світ, 2003.— С. 153, 426, 450, 540–542, 552; *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. XX ст.): Історико-бібліографічне дослідження / Наук. ред.-консультант *М. М. Романюк.*— Львів, 2002.— С. 55, 114; *Шановал Ю.* “Літературно-Науковий Вістник” (1898–1932 рр.): Творення державницької ідеології українства.— Львів, 2000.— С. 4, 105, 163, 177.

⁴ *Ткаченко І.* Видавничі діяльність М. С. Грушевського в Києві (1907–1914) у документах Київського Тимчасового комітету у справах друку // Бібліотечний вісник.— 2005.— № 2.— С. 39–42; *Його ж.* Видання українського народного тижневика “Засів” у Києві (1911–1912) // Рукописна та книжкова спадщина України.— Київ, 2004.— Вип. 9.— С. 29–45; *Його ж.* Джерела з історії видавничої діяльності М. Грушевського в Києві (1907–1914): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського.— Київ, 2006.— 20 с.; *Його ж.* “Село” — перша українська суспільно-політична селянська газета // Рукописна та книжкова спадщина України:

Чекає на дослідження і тема взаємин Ю. Тищенка з В. Винниченком. Публікації щоденників В. Винниченка, С. Чикаленка, спогадів Г. Костюка, документальні розповіді Н. Миронець, Н. Кічігіної, літературознавчі — В. Панченка, статті й монографії С. Кульчицького, В. Солдатенка, І. Сахно, І. Ткаченка та ін. започатковують такі дослідження⁵.

Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів.— Київ, 2005.— Вип. 10.— С. 91-104; *Його ж.* Юрій Тищенко (Сірий) — права рука М. Грушевського у київських справах // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.— Київ, 2006.— Вип. 11.— С. 417-425; *Панькова С.* Михайло Грушевський і народна газета “Село” у світлі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик. Журнал історії українства.— Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2004/2005.— Т. XLI-XLII, ч. 3/4 (163-164) / 1 (165) / За заг. ред. *Л. Винара*.— С. 26, 28, 29, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 42, 44, 45; *Мельник О.* Діяльність Михайла Грушевського в еміграції за матеріалами його листування (1921-1924 рр.) з Юрієм Тищенком-Сірим // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доп. та повідомл. / Укр. іст. т-во, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки.— Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.— Т. 1.— С. 365-370; *Тимошик М.* Історико-біографічний нарис // *Животко А.* Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. *М. С. Тимошик*.— Київ: Наша культура і наука, 1999.— С. 150, 207, 212, 213 та ін.

⁵ *Винниченко В.* Щоденники (1926-1951 рр.) // Київська старовина.— 2000.— № 3-6; *Чикаленко С.* Щоденник, 1919-1920.— Київ; Нью-Йорк: Вид-во ім. Олени Теллігі, 2005.— С. 138, 251, 371, 372, 471, 560 та ін.; *Костюк Г.* Література про Антея і наша дійсність (Слово на відкриття другого з’їзду Об’єднання Українських Письменників в еміграції, 26-27 грудня 1964 року в Нью-Йорку // *Костюк Г.* Літературно-мистецькі перехрестя (паралелі).— Вашингтон; Київ, 2002.— С. 321-328; *Його ж.* Зустрічі і прощання: Спогади // Кур’єр Кривбасу.— 2000.— № 122.— С. 76-103; *Панченко В.* “Бо я — українець”: Літературний портрет Володимира Винниченка.— Київ: Веселка, 2003.— 37 с.— (Урок літератури); *Його ж.* Магічний кристал: Сторінки історії українського письменства.— Кіровоград, 1995.— С. 92-120; *Його ж.* Марксист, который хотел остаться украинцем (Владимир Винниченко) // Украина Incognita / Под общ. ред. *Л. Ившиной*.— Киев: Изд-во АОЗТ “Украинская пресс-группа”, 2004.— С. 294-305; 3 листування Володимира Винниченка з Юрієм Тищенком / Вступ. ст. *Н. Кічігіної*, підготовка до друку *Н. Кічігіної, Н. Миронець* // Розбудова держави.— 1994.— № 7.— С. 58-64; № 8.— С. 39-44; *Миронець Н.* Таємниці кохання Володимира Винниченка: Документальна розповідь // Кур’єр Кривбасу.— 2001.— № 141.— С. 60-116; *Кульчицький С.* Володимир Винниченко: життя в еміграції (1920-1934 рр.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. пр.— Київ: Інститут історії України НАН України, 2003.— С. 240-264; *Солдатенко В.* Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень.— Київ: Світогляд, 2005.— С. 17, 74, 75, 162, 245-250 та ін.; *Лозинська Л.* Державотворча діяльність В. К. Винниченка (березень 1917 — вересень 1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук /

Окремі аспекти політичної та суспільно-громадської діяльності Ю. Тищенка в контексті висвітлення загальнополітичних процесів розвитку українського партійного руху розглядалися в працях С. Наумова, О. Сарнацького, Л. Нагорної, І. Патера, Л. Качмар⁶ та ін.

Практично недослідженою залишається публіцистична й письменницька спадщина Ю. Тищенка.

У цілому можна констатувати, що тема не розроблена монографічно, систематичного вивчення біоісторіографії діяча до цього часу ще не розпочато, не існує відповідного бібліографічного опрацювання, а поодинокі статті та дослідження фахівців лише підкреслюють необхідність ґрунтовного осмислення даної проблематики в світлі сучасних соціокультурних підходів.

Але й уже опублікований набуток є вагомим підґрунтям для поглибленого вивчення біографії Ю. Тищенка та всебічного й об'єктивного дослідження процесу українського відродження першої третини ХХ ст. Подальші розвідки варто проводити з якнайширшим залученням тогочасної періодики, еміграційної мемуарної літератури, епістолярної спадщини й архівних матеріалів, які в кількісному і якісному відношенні достатньо репрезентативні.

Виходячи з наявності великого масиву інформаційно цінних архівних джерел, що стосуються Ю. Тищенка, у цьому дослідженні використано і вперше введено до наукового обігу передовсім ту їх частину, яка характеризує його тісні й довготривалі зв'язки із Західною Україною.

Київ. ун-т ім. Т. Шевченка.— Київ, 1996.— 26 с.; *Сахно І.* Відображення громадсько-політичної діяльності Володимира Винниченка в його листуванні з Юрієм Тищенком (Сірим) // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження): Зб. ст.— Київ, 2006.— С. 236-244; *Ткаченко І.* Видавничий аспект листування Володимира Винниченка та Юрія Сірого // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного інституту ім. В. Винниченка.— Вип. 62.— Кіровоград, 2005.— С. 183-189.— Філолог. науки (літературознавство, мовознавство).

⁶ *Наумов С.* Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. ХІХ ст. — лютий 1917 р.): Монографія.— Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006.— С. 208-209; *Нагорна Л.* Україна між двома революціями: бонапартизм влади і суспільна радикалізація. Українські соціалісти на роздоріжжі // Україна: політична історія ХІХ — початок ХХ ст. / Редрада: *В. М. Литвин* (голова) та ін.; Редкол.: *В. А. Смолій, Ю. А. Левенець* (співголови) та ін.— Київ: Парламентське вид-во, 2007.— С. 172, 204; *Качмар Л.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ ст.— Львів: Астролябія, 2002.— С. 12, 61-67; *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.— Львів, 2000.— С. 233; *Сарнацький О.* Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія.— Запоріжжя: Запорізький нац. техн. ун-т, 2006.— С. 147.

Короткий історіографічний огляд літератури доповнюється і конкретизується під час розкриття теми.

Хронологічні рамки статті обумовлюються специфікою дослідження персоналії й охоплюють період від 1905 р., коли Ю. Тищенко активно включився в суспільно-політичний, а згодом — видавничий рух, до його вимушеного виїзду з Києва наприкінці 1913 р.

Нерозробленість теми певною мірою пояснюється складністю долі самого Ю. Тищенка, більша частина життя якого пройшла у вигнанні. Численні матеріали про нього розкидані по різних архівах і фондах, що зумовлює певну складність пошуку.

Юрій Пилипович Тищенко (крипт. і псевд.: С. Ю., Ю., Ю. А., Ю. С., Ю. Т-ко, Аз., Ю. Азовський, Юрій Азовський, Галайда, О. Кадило, Ю. Сірий, Юр. Сірий, Юрій Сірий, Юр. Солтичинський) народився 22 квітня 1880 р. в селі Солтичівці поблизу Бердянська Таврійської губернії (тепер — Запорізька обл.) в сім'ї дрібного землевласника. Після закінчення в 1901 р. вчительської семінарії навчає в залізничному двокласному училищі Криворіжжя на станції Долгинцеве. Самоосвітою поглиблює знання: цікавиться літературою, природознавством, краєзнавством, проводить просвітницьку роботу на селі.

Стрімкий перебіг політичних подій початку ХХ ст. кардинально впливає на формування світоглядних орієнтирів Юрія Тищенка та визначення його місця в нових суспільних обставинах. У 1905 р. він долучається до національно-визвольного руху Катеринославщини, зав'язує контакти із членами Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) — домінуючою тут політичною силою, підключається до підпільної роботи, бере участь у революційному підйомі.

РУП-УСДРП, як і інші політичні партії, відреагувала на бурхливі події 1905–1907 рр. відповідно до своїх програмних завдань та до розуміння ситуації, здобувши певний організаційний і політичний досвід. “...За часів революції українську націю репрезентувала, головне, наша партія”, — було заявлено у листі ЦК до членів і організацій партії⁷. Одночасно тривав напружений процес вироблення власної ідеології, орієнтованої на творче використання надбань західноєвропейської соціалістичної думки та поєднання її з національною ідеєю. Головним його здобутком стало обґрунтування засад державності України на правах національно-територіальної автономії у складі перебудованої на федеративно-демократичних началах Росії. Цієї ж лінії дотримувались і більшість наддніпрянських українських партій.

⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі — ЛНБ. Відділ рукописів).— Ф. о/н, спр. 556/9.— Арк. 1.

Остаточна поразка революції і наступ реакції призвели до розвалу всіх революційних організацій. Переломний момент настав і в антиукраїнських акціях, які набрали послідовного, систематичного характеру. Були розбиті українські політичні партії, унеможливлена їх подальша практична діяльність. Велику загрозу для свого існування Російська імперія вбачала у поєднанні української національної ідеї з робітничим рухом. Саме тому від каральних органів царизму найбільше постраждала УСДРП, яка зазнала масових арештів.

Не обминули вони і Юрія Тищенка. Як політично неблагонадійного його разом з іншими активістами арештовують 24 грудня 1905 р. на станції Долгинцеве і відправляють спочатку до Катеринослава, а потім — до Херсона, звинувачуючи за статтю 126 “Уголовного Уложения” в причетності до страйкового комітету.

До суду, тимчасово перебуваючи на волі, Ю. Тищенко проживає в селі Червоний Кут Лихівської волості Верхньодніпровського повіту. Тут, у 1906 р., одружується з Вірою Олександрівною з дому Фон-Роткірх. Наведені факти підтверджує архівний документ — лист начальника Харківського губернського жандармського управління від 23 березня 1916 р., виявлений дослідником-літературознавцем М. Чабаном⁸. Цей же документ свідчить, що “Георгий Филиппов Тищенко” ухилився від судового покарання. Як і абсолютну більшість учасників революційних подій, Ю. Тищенка чекали каторга або заслання. Та 2 липня 1907 р. під час виїзної сесії військового суду в Катеринославі, після присяги свідків, йому вдалося вийти з ними із судового залу непоміченим.

Так почалася нелегальна доба в житті Ю. Тищенка. По кількох днях утікач опиняється в Києві з твердим наміром пробиватись за кордон, до Галичини. “Явками” звичних київських, переважно російських партійних революційних осередків, скористатись було неможливо, тому Юрій Тищенко звертається до українських діячів, відомих йому з преси — Бориса Грінченка і Сергія Єфремова. За їх порадою знайомиться з Володимиром Винниченком, уже визнаним на той час письменником, одним з лідерів УСДРП, який тоді перебував у Києві на поруках (під заставу Є. Чикаленка), очікуючи судового рішення.

Відтоді між ними зав’язуються тісні духовні контакти, а їхні ідейно-творчі шляхи не раз перехрещуватимуться. Володимир Винниченко, хоч і сам був під пильним наглядом поліції, дав Ю. Тищенкові адресу “явки” у Кам’янці-Подільському, де місцева соціал-демократична організація на чолі з земським лікарем Пантелеймоном Блонським у тяжкі

⁸ Чабан М. Соратник Винниченка на Криворіжжі // Кур’єр Кривбасу.— 2001.— № 1.— С 91-94.

часи арештів і гонінь українських політичних діячів відіграла важливу роль рятувкового пункту для переслідуваних. Вона у 1907 р. влаштувала втечу за кордон не лише Ю. Тищенка, але й інших партійних діячів — Андрія Жука, Володимира Степанківського, згодом — Володимира Винниченка. Ці та інші факти зафіксовано у спогадах письменників-подільчан Віктора Приходька та Григорія Костюка на широкому тлі громадсько-політичного піднесення Подільщини напередодні та після першої російської революції⁹.

Перетнувши “зелений кордон”, Ю. Тищенко під прізвиськом Солтинчинський (Салтинчинський, Салтачинський) опинився на австрійській території, у Львові, серед т. зв. другої хвилі політичної еміграції (1907–1914). Її представляли соціал-демократи, соціал-революціонери, радикали, яким в межах Російської імперії загрожувало покарання і основною метою яких було відродити знищені реакцією українські партійні організації, зокрема, Українську соціал-демократичну робітничу партію та розширити партійну видавничу діяльність. У майбутньому планувалось відновити масштабний революційний рух в Україні, здійснити реформу УСДРП, перевівши її на ґрунт загальнонаціональної політики і зробивши відкритою для тих, хто найвище ставив боротьбу за національне визволення і в тій чи іншій формі сприймав соціалізм¹⁰.

Осередком політичного перебування обрали Галичину, зваживши конституційні умови життя, геополітичне становище краю, а також досвід еміграції 1900–1905 рр. і давні традиції взаємозв’язків наддніпрянців з галицькими українцями. Тут розвивалась ідея соборності, незалежності України, що увійшла до програм більшості українських політичних партій Галичини.

На галицькому ґрунті серед представників наддніпрянської еміграції утверджувався на якісно новому рівні самостійницький напрям української політичної думки, водночас посилювалися розходження між членами лівих партій. Помітним ставав і зворотній вплив наддніпрянської колонії на галицько-українську соціал-демократію.

Відновити політичну й видавничу діяльність східноукраїнські емігранти спромоглися лише в 1908 р. До цього часу вони дописували до галицьких та підросійських часописів, брали участь у боротьбі за створення українського університету у Львові, навчалися у ньому та на

⁹ *Приходько Віктор*. Під сонцем Поділля: Спогади.— Вид. третє.— Мюнхен: Українська трибуна, 1948.— 159 с.; *Костюк Григорій*. Зустрічі і прощання: Спогади. Кн. 1.— Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій. Альбертинський ун-т, 1987.— С. 21-48, 502-505 та ін.

¹⁰ *Патер І*. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.— Львів, 2000.— С. 51.

літніх українознавчих курсах, організованих М. Грушевським для молоді у 1904 р., працювали в Науковому товаристві ім. Шевченка (далі — НТШ), “Просвіті”, в страхових і кооперативних товариствах.

Влаштувують рахівником у страховому товаристві “Дністер” і Ю. Тищенко, але ця сфера діяльності не стала для нього першочерговою. Короткий період його перебування у Львові позначений інтенсивними зв’язками з політичними однодумцями. Неопубліковані матеріали 1905–1921 рр., що стосуються одного з них — Володимира Левинського, зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові) в його особовому фонді (ф. 387). У переліку постійних адресатів поряд з Ю. Бачинським, В. Винниченком, Л. Ганкевичем, М. Ганкевичем, В. Гнатюком, В. Старосольським, Д. Донцовим, К. Коберським, А. Крушельницьким, Л. Юркевичем — і Ю. Тищенко¹¹. Це досі маловивчений матеріал, детальне опрацювання якого не тільки дозволить реконструювати суспільні зв’язки В. Левинського і Ю. Тищенко, але й надасть нову інформацію про діяльність багатьох українських політичних, громадських діячів і груп.

У цей час, улітку 1907 р., було закладено основу для подальших зв’язків Ю. Тищенко із Західною Україною, яка тривала довгі роки на ґрунті партійних і видавничих справ, особистих контактів.

Проводячи повноцінну партійну діяльність у Галичині, політемігранти уважно стежили за перебігом подій на Наддніпрянщині, щоб при першій нагоді повернутися на батьківщину. Поривався на Велику Україну і Ю. Тищенко, де попри труднощі пореволюційного періоду, поступове нівелювання ліберальних кроків царського режиму все ж відкривалося широке поле діяльності, визрівали умови для системнішого ведення культурно-політичної роботи, спрямованої на консолідацію національно-патріотичних сил. Невдовзі, мабуть через посередництво когось з ідейних соратників, йому вдалося наблизитися до Михайла Грушевського, відвідати його вдома і домовитися про співпрацю в “Літературно-науковому вістнику” (далі — ЛНВ).

Оцінюючи коло спілкування М. Грушевського на початку ХХ ст., важливо відзначити особливу прихильність видатного вченого і загально визнаного лідера українства до молодих радикалів. Історик намагався вловити актуальні настрої молоді, щоб скерувати національно-визвольну боротьбу у політичну площину. Соціал-демократи самі шукали контактів з визначним науковцем та старались використати його ім’я для популяризації своєї справи серед українського загалу. Спираючись насамперед на молодь, яка схилялася перед його авторитетом,

¹¹ ЦДІА України у Львові.— Ф. 387, оп. 1, спр. 55.— Арк. 9, 10, 10 а, 10 б, 10 в.

усі тогочасні громадсько-політичні зусилля М. Грушевський спрямував на консолідацію представників українських земель з обох боків кордону. Перенесення “Літературно-наукового вістника” у 1907 р. зі Львова до Києва було, властиво, одним з перших кроків, здійснених ним у цьому напрямі. М. Грушевський зустрічався із більшістю чільних представників українських лівих партій і брав участь у їхній подальшій долі. Багатьох працевлаштував у керованих ним виданнях та структурах НТШ. Складність ситуації навколо перенесення “Літературно-наукового вістника” до Києва — опозиція львівських і київських українців, спротив офіційних органів влади, елементарний брак кадрів — змусила М. Грушевського шукати на відповідальну посаду в редакції журналу сторонню, незаангажовану в ніяких угрупованнях людину. Саме Ю. Тищенку і було запропоновано роботу в київській конторі часопису, що забезпечено сталий побут. Забігаючи наперед, можна стверджувати, що нова праця кардинально вплинула на подальше життя Ю. Тищенка. Фактично з цього моменту він почав змінювати своє професійне революціонерство на фах книговидавця¹².

За допомогою В. Левинського та Л. Ганкевича діставши паспорта на ім'я їхнього товариша, зецера-складальника з друкарні НТШ, австрійського підданого Павла Пилюповича Лаврова, Ю. Тищенко повернувся до Києва. Під прибраним прізвищем, заступивши на посаді галичанина Івана Джиджору (опікувався київськими справами часопису з перших днів його перенесення; лише він і М. Грушевський знали, хто такий Лаврів), працював у редакції “Літературно-наукового вістника” з вересня 1907 р. аж до кінця 1913 р. Спочатку — звичайним співробітником, до обов'язків якого входили: коректура, впорядкування канцелярії, нагляд за друкарнею, ведення передплатної книги та бухгалтерії, реклама, щоденна передача статей і справоздань М. Грушевському до Львова, згодом — як адміністратор редакції.

Невдовзі Ю. Тищенко — довірена особа М. Грушевського у всіх київських видавничих справах, фактично його заступник, через якого вирішувалися всі поточні організаційні питання. Піклується і виданням праць вченого (“Історії України-Руси” та ін.), займається майновими проблемами родини Грушевських: пошуками і купівлею садиби на Паньківській, 9, в якому згодом поселиться з родиною, будівництвом прибуткової оселі тощо.

¹² *Гирич І., Тодійчук О.* Листи українських соціал-демократів до М. Грушевського // Український археографічний щорічник; Український археографічний збірник. — Київ; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2004. — Т. 11/12. — С. 634; Див. також: *Гирич І.* “Федераліст” очима “самостійника” (до історії написання статті А. Жука “М. Грушевський та СВУ” // Молода нація. — 2002. — № 3. — С. 84-85.

Дещо пізніше, в 1912 р., Ю. Тищенко, маючи неабиякий вплив у часописі, стає членом редакційного комітету, до якого входили тоді: М. Грушевський, В. Леонтович, О. Олесь, Л. Старицька-Черняхівська. Передбачалась певна спеціалізація членів комітету: Ю. Тищенко з Грушевським відповідали за перегляд економічних статей та публіцистики¹³.

Мотиви, обставини та численні колізії, пов'язані з перенесенням редакції ЛНВ до Києва, детально описані в щоденниках М. Грушевського, в його листуванні в т. ч. і з Ю. Тищенком, у мемуарній літературі та висвітлені в працях сучасних дослідників¹⁴.

Вагому інформацію про повсякденне життя ЛНВ містять спогади Ю. Тищенка та інших діячів українського руху — Є. Чикаленка, В. Дорошенка, О. Лотоцького, Д. Дорошенка і т. д.¹⁵

¹³ Лист В. Леонтовича до М. Коцюбинського [1912, середина січня, Київ] // Листи до Михайла Коцюбинського / Упоряд. та коментарі В. Мазного.— Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2002.— Т. 3.— С. 181-183.

¹⁴ Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.) / Публ. та коментарі І. Гирича // Київська старовина.— 1995.— № 1.— С. 10-30; *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік // Український історик / За ред. Л. Винара.— 2002.— Т. 39, чис. 1/4.— С. 96-127; *Гирич І.* Архів М. С. Грушевського як джерело до вивчення діяльності визначних постатей українського руху: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / НАН України. Ін-т укр. археографії.— Київ, 1996; *Його ж.* М. Грушевський і С. Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця ХІХ — 20-х рр. ХХ ст. // Український історик.— 1996.— Т. 33, чис. 1/4.— С. 142-187; *Гирич І., Синицина В.* Листи С. Єфремова до М. Грушевського // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— 1992.— Т. ССХХІV.— С. 334-372; *Корбич Г.* До історії “Літературно-наукового вістника” (Київ, 1907–1914 рр.) // Слово і час.— 1996.— № 10.— С. 39-45; *Шаповал Ю.* “Літературно-Науковий Вістник” (1898–1932 рр.): Творення державницької ідеології українства.— Львів, 2000.— С. 93-196; *Панькова С., Гирич І.* Публіцистика Михайла Грушевського на сторінках “Літературно-наукового вістника” в 1907–1914 роках // *Грушевський М.* Твори: У 50 т.— Львів: Світ, 2005.— Т. 2.— С. V–XXIV.— (Сусп.-політ. твори (1907–1914 рр.); *Тельяк В.* Михайло Грушевський // Історіографічні дослідження в Україні.— Київ, 2005.— Вип. 5.— С. 338-342; *Кузіна Н.* Роль “Літературно-наукового вістника” в національному відродженні України. (Київський період 1907–1919 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.— Київ, 2003.— С. 10-11.

¹⁵ *Сірий Ю.* Київ: уривок з споминів // Літературно-науковий збірник.— Ганновер, 1949; *Тищенко (Сірий) Ю.* У Києві біля “Літературно-наукового вістника” // З моїх зустрічей: Спогади / Упор.: О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко; Передм. М. А. Шудрі.— Київ, 1997.— С. 11-48; *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907).— Нью-Йорк, 1955; *Чикаленко Є.* Щоденник (1907–1917).— Київ, 2004.— Т. І; *Дорошенко В.* Літературно-науковий вістник // “Літературно-науковий вістник”: Показчик змісту. Т. 1–109 (1898–1932) / Укл. Б. Ясінський.— Київ, 2000.— С. 527-542; *Дорошенко В.* Михайло Грушевський — громадський діяч, політик

Часопис виходив у двох варіантах — київському і львівському. Книжки ЛНВ друкувалися в Києві і надсилалися до Львова. У Києві до них виступала львівська обкладинка, проводилося брошурування й експедиція. Зміст обох варіантів часом відрізнявся наявністю статей, що мали локальний характер — галицький чи наддніпрянський, або ж наявністю матеріалів, публікація яких в підросійській Україні була неможливою.

Консолідуючий чинник — найбільш важлива ознака з львівського періоду виходу — давав вагомі результати на східноукраїнському ґрунті. Вже наприкінці першого року видання кількість передплатників в Росії перебільшила кількість галицьких передплатників¹⁶. ЛНВ і далі був основним понадпартійним періодичним виданням, в якому публікувалися письменники різних напрямів і художніх стилів з усіх регіонів України. Постійним його дописувачем з питань суспільно-політичних, літературно-критичних став і Ю. Тищенко.

Виробляючи стратегію й тактику на етапі заснування “Літературно-наукового вістника”, М. Грушевський домагався, щоб його зміст і технічне оформлення відповідали кращим європейським видавничим зразкам. Зусилля не пропали на марно, і можна погодитися з думкою Л. Винара, що “ЛНВ в короткому часі став справжнім європейським журналом, редагованим на високому рівні”¹⁷. У Києві значний тягар редакційної праці взяв на себе Ю. Тищенко. Однак це була не лише зовнішня орієнтація на європейську періодику. Передовсім йшлося про залучення духовного потенціалу свого народу до світового культурного процесу. Як і у львівський період, журнал друкував переклади художньо-мистецьких надбань більшості європейських літератур. Було також перекладено твори американських авторів, зразки індійського епосу, арабської поезії тощо. З американської, шведської та інших літератур намагався перекладати і Ю. Тищенко¹⁸, хоча ширше реалізував свій перекладацький потенціал у різних видавництвах пізніше, у 1909–1914, 1918–1920 рр.

і публіцист // Овид.— 1957.— Чис 6.— С. 15-19; Чис. 10.— С. 23-26; Чис 11.— С. 18-19; *Жученко М. [Дорошенко Д.] Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі.— 1912.— № 22.— С. 302-306; № 23-24.— С. 319-324; 1913.— № 1.— С. 5-7; Лотоцький О. Сторінки минулого.— Варшава, 1933.— Ч. II.— С. 145-155.*

¹⁶ Виказ передплатників “Літературно-Наукового Вістника” в 1907 р. Стан із днем 20 грудня 1907 р. // ЛНВ.— 1907.— Т. 40, кн. 11.— С. 1-18.

¹⁷ *Винар Л. Праця Михайла Грушевського в НТШ до 1897 року // Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Ст. і матеріали.— Нью-Йорк; Київ; Торонто: Укр. Іст. Т-во; Ін-т Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995.— С. 183.*

¹⁸ *Сігурд. Як Петерсон радив ся зі спеціалістами / З швед. пер. Ю. Сірій [Тищенко Ю.] // ЛНВ.— 1908.— Т. 42, кн. 5.— С. 356-362; Твайн Марк. Подорож*

Водночас Ю. Тищенко дописує до інших періодичних видань — редактованих Оленою Пчілкою “Рідного краю” та “Молододі України”, галицького дитячого часопису “Дзвінок” тощо.

Цікавиться роботою кращих київських книгарень, а з директором однієї з них — поляком Владиславом Ідзиковським та завідувачем українсько-російського відділу цієї ж книгарні, видавцем, переконаним українцем — Євгеном Череповським, знайомиться особисто (ділові взаємини швидко переросли у дружні) і пропонує постачати для них українську літературу київських та галицьких видавництв, що стало можливим після 1905 р. При цьому бере на себе клопоти щодо транспортування книг з-за кордону та вирішення цензурних питань. Радить їм звернути увагу на видання народно-популярної літератури, якої досі через цензурні умови було недостатньо.

У 1908 р. на замовлення В. Ідзиковського та Є. Череповського пише перший свій популярний текст “Про світ Божий” (Бесіди з природознавства), що вийшов окремим виданням під літературним псевдонімом Юрій Сірий¹⁹, походження якого, якщо виходити з етимології, найвірогідніше, пов’язане з нелегальним становищем автора. Промовиста деталь: Володимир Винниченко у філерських донесеннях на нього періоду навчання у Київському університеті в 1901–1902 рр. теж фігурує як “Сірий”²⁰.

Перша Тищенкова публікація викликала неприхильну реакцію редактованої Є. Чикаленком “Ради”. Авторіві закинуто, подекуди слушно, недосконале знання мови, її немюзикальність, вживання русизмів, неясну термінологію та ін.²¹ У той же час “значним і цінним придбанням для нашої популярної наукової літератури” визнав книгу Г. Шерстюк, відзначивши неабиякий популяризаторський хист письменника²².

Проводячи напівлегальне та надзвичайно інтенсивне життя в Києві, Ю. Тищенко змушений обмежувати особисті зустрічі, однак, відвідує

капітана Стормфільда на небо / З англ. пер. Ю. Сірий [Тищенко Ю.] // ЛНВ.— 1909.— Т. 45, кн. 2.— С. 412-441. У цьому ж році оповідання вийшло окремим виданням.

¹⁹ Сірий Ю. Про світ Божий (Бесіди по природознавству).— Київ: Вид-во Є. Череповського, 1908.— 101 с.

²⁰ Сарнацький О. Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія.— Запоріжжя: Запорізький нац. техн. ун-т, 2006.— С. 328.

²¹ Качаловський А. [Рецензія] // Рада.— 1908.— 19 (6) черв., № 129.— С. 3-4.— Рец. на кн.: Сірий Ю. Про світ Божий (Бесіди по природознавству).— Київ: Вид-во Є. Череповського, 1908.— II, 102 с.: мал.— (Популярно-наукова б-ка; № 1).

²² Шерстюк Г. [Рецензія] // ЛНВ.— 1908.— Т. 42, кн. 4.— С. 199-200.— Рец. на кн.: Сірий Ю. Про світ Божий (Бесіди по природознавству).— Київ: Вид-во Є. Череповського, 1908.— II, 102 с.: мал.— (Популярно-наукова б-ка; № 1).

час від часу сестру Михайла Грушевського — Ганну Сергіївну Шамраєву, зав'язує товариські стосунки з артистами театру Миколи Карповича Садовського — Северином Паньківським, Єлизаветою Хуторною (була членкинею УСДРП). Це знайомство, скоріш за все, відбулося через посередництво М. Грушевського, маловідомою сторінкою життя якого є його тісні контакти з фундаторами новітнього українського театру, які тривали як у Києві, так і у Львові²³.

Театр — ще одне велике захоплення Ю. Тищенка. Ризикуючи бути викритим, разом зі співробітником ЛНВ М. Котиком майже щовечора відвідує театральні вистави. Через багато років згадуватиме він гру Марії Заньковецької, Миколи Садовського та інших світочів української сцени. Особисте знайомство Ю. Тищенка з артисткою переросло у довголітню дружбу. За час свого перебування у Києві він не раз відвідував Марію Костянтинівну та її матір Марію Василівну Адасовську у Ніжині та Заньках. Там же ознайомився з їхнім родовим архівом. Перебуваючи на еміграції в Празі, Ю. Тищенко написав біографію славетної артистки, хоч готовий до друку матеріал так і не побачив світу, залишений напризволяще в 1945 р. у Празі²⁴.

У зацікавленні Ю. Тищенка театром був і професійний мотив: як директор редакції ЛНВ та фактичний редактор тижневика “Село” (з 1909 р.), змушений був перечитувати чимало літературного матеріалу, в т. ч. драматургічного, не завжди, на жаль, якісного. Нові обставини суспільного життя вимагали принципово нового за формою і змістом театру. В ЛНВ, який відводив багато місця театральній тематиці, опублікував статтю і Ю. Сірий — “Український театр в Києві 1908/9 р.”²⁵, де висловив велике захоплення першим українським стаціонарним театром М. Старицького і наголосив на проблемах його розвитку: непомірному тиску цензури, бракові коштів, необхідності оновлення репертуару, припливу свіжих акторських і драматургічних сил. Серед “оригінальних, цікавих п'єс” українських авторів (Л. Яновської, С. Черкасенка, Л. Пахаревського та ін.) виділив “Дизгармонію”, “Великого Молоха”, “Щаблі життя”, з яких, власне, починався “новий” Винниченко.

Для ЛНВ, як, зрештою, й для інших українських видань, серйозною проблемою залишалася невелика кількість передплатників, яких було

²³ Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.) / Публ. та коментарі І. Гуррича // Київська старовина.— 1995.— № 1.— С. 12. Захоплення М. Грушевського театром знайшло відбиток у його численних оглядах театального життя на сторінках ЛНВ.

²⁴ Тищенко Ю. (Сірий). З моїх зустрічей: Спогади.— Київ, 1997.— С. 48.

²⁵ Сірий Ю. Український театр в Київі 1908/9 р. // ЛНВ.— 1909.— Т. 46, кн. 5.— С. 359-364.

у кращому разі не більше двох тисяч²⁶. Це, а також брак коштів, відсутність фахівців та досвідчених літераторів, окрім утисків уряду, часто ставало причиною невиходу видань. Ю. Тищенко всіляко намагається вдосконалити роботу ввіреного йому друкованого органу. З його ініціативи до участі в журналі запрошено Лесю Українку. Розмірковуючи над способами розповсюдження журналу та заохочення української інтелігенції до передплати, подає на розгляд М. Грушевському проект брошури рекламного характеру.

Сповнюючи свої завдання, ЛНВ поборював чимало перешкод як з боку самого суспільства, так і адміністрації. Львівсько-київська конфронтація (не так на ідейному ґрунті, як через стурбованість монополією ЛНВ), обмеження царської цензури, тимчасові закриття, штрафи, арешти, обшуки — постійно супроводжували видавців. М. Грушевський не раз думав про припинення виходу журналу, передачу його в інші руки. Від таких кроків його не раз відраджував Ю. Тищенко: “Се страшенна буде побіда з боку наших і чужих <...> ... відчуваю, що в перенесенню ЛНВ назад до Львова буде велика помилка. Нащо ж тоді три роки будували і зносили весь тягар ведення діла”²⁷. Спільними зусиллями — організаційними і творчими, керманічі часопису втримували і розбудовували його на високому ідейно-художньому рівні.

Однак Ю. Тищенка турбують не лише проблеми ЛНВ, а й справа розповсюдження української книжки. До редакції надходило чимало запитів, особливо з провінції, на книжку рідною мовою. Відчутними були брак літератури найрізноманітнішої тематики, недосвідченість у проведенні необхідних організаційних заходів. Серйозного розгляду, зрештою, вимагав весь спектр проблем, пов’язаних з формуванням та поліпшенням системи книгодрукування, розповсюдженням української книжки, зацікавленням нею усіх верств суспільства, збудженням постійного інтересу до неї як джерела просвіти. Всі ці теми не раз обговорювались з М. Грушевським, видавцем Є. Череповським. Ставилась ця справа на порядок денний і Виділом Товариства ім. Шевченка²⁸. Розуміючи величезну роль інформації у розвитку суспільства, НТШ намагалось донести висліди своїх наукових праць до широкого загалу, що в той час можна було зробити виключно через книгу та налагодження дієвої системи її розповсюдження.

²⁶ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети (1909–1912 рр.).— Нью-Йорк: Українське Американське видавниче т-во, 1952.— С. 6.

²⁷ ЦДІА України у Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 582.— Арк. 492, 495.

²⁸ Хроніка НТШ.— Львів, 1907.— Чис. 29.— С. 3-4; Чис. 30.— С. 4; Чис. 31.— С. 4-5; 1908.— Чис. 33.— С. 2-3; Чис. 34.— С. 2.

Невдовзі Ю. Тищенко, за згодою М. Грушевського, облаштує книжковий склад у редакції ЛНВ і замовляє зі Львова велику кількість книжок. У зв'язку з цим змушений регулярно відвідувати Тимчасовий комітет у справах друку, що, фактично, виконував цензурні функції, де переслані книги прискіпливо переглядалися. У січні 1908 р. попри адміністративну протидію було офіційно відкрито “Книгарню “Літературно-наукового вістника” як філію книгарні НТШ у Львові²⁹. Вона стала другою українською книгарнею в Києві після створеної у 1899 р. видавництвом “Вік” спільно з редакцією журналу “Кіевская старина”³⁰.

Ю. Тищенко значно активізував українську книгарську справу: в 1909 р. заснував українську книгарню в Харкові, в 1911 р. — в Катеринодарі на Кубані³¹. Ця остання вийти на достатньо високий рівень роботи змогла лише в 1913 р., але її розвитку перешкодила війна. Про труднощі, з якими доводилося стикатись, Ю. Тищенко писав у листі до І. Джиджори: “Був я в Катеринодарі і дещо зробив в справі заложення книгарні, але скажу Вам, що наряд там дуже робить вражінне зле. Свідомих українців майже нема... Більше “філів”, та й то не першої марки”³². Всі ці книгарні, хоч відкривалися на різні імена, фактично належали Науковому товариству ім. Шевченка у Львові. Як стверджує С. Семенюк (директор відновленої у 1992 р. книгарні НТШ у Львові), у таких діях не було жодного комерційного розрахунку, бо всі філії відразу ж довелося взяти на утримання і покривати видатки навіть не з каси центральної львівської книгарні НТШ, а з каси Наукового товариства ім. Шевченка, що негайно викликало певні закиди та звинувачення на адресу Михайла Грушевського³³. Та вже через кілька років книгарні під орудою Ю. Тищенка почали приносити відчутний фінансовий зиск, що підтверджує його численне службове листування на посаді завідувача книгарні ЛНВ у Києві із Відділом Наукового товариства ім. Шевченка³⁴. Та досягти

²⁹ Хроніка НТШ.— Львів, 1908.— Чис. 33.— С. 3-4.

³⁰ *Хоно В.* Організаційно-методичні засади роботи українських видавців кін. XIX — поч. XX ст. (на прикладі київського видавництва “Вік”).— Київ, 2000.— С. 11.

³¹ Д. Дорошенко стверджував, що Ю. Тищенко відкрив ще одну книгарню — у Кременчуці. Див.: *Дорошенко Д.* Рідкий ювілей (35-ліття видавничої діяльності Юрія Тищенка) // Українська дійсність. [Берлін].— 1943.— 1 жовт.— С. 3.

³² ЦДІА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 2316.— Арк. 563в. Лист, датований 3 січня 1910 р., був відісланий у Москву, де І. Джиджора тоді перебував; Див. також: ЦДІА України у Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 582.— Арк. 420, 422, 442.

³³ *Семенюк С.* До 110-річчя книгарні НТШ // Вісник НТШ.— 2004.— Чис. 31, весна-літо.— С. 34.

³⁴ ЦДІА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 224.— Арк. 20, 63; спр. 875.— Арк. 43, 49; спр. 954.— Арк. 35-67.

такого успіху було нелегко: “...При тих засобах, які я мав, се було робити майже понад силу тяжко. Доводилось заручатись довіррям різних видавництв і фірм і працювати в борг. Стремління поширити діло одбиало завжди всю готівку грошеву, і її доводилось вкладати в закупно книг для трьох книгарень. Не має книгарня грошей і тепер, хоч і робить діло велике, бо коли б складала гроші, то не мала б чим торгувати і пішла б до упадку. ...Не ставлю собі в заслугу сієї праці, бо я мусив се робити яко член української громади і тої інституції, якій я служу”³⁵.

Уже в 1910–1911 рр. у кількох великих містах з’явилися українські книгарні: у Полтаві — Г. Маркевича, в Одесі — І. Луценка, в Катеринославі — “Слово”, у Петербурзі — “Базар” і т. д. Їх центром стала книгарня ЛНВ у Києві — головний склад видань, що виходили як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині. Джерелом постачання книг на Велику Україну була Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, де “... перед війною <...> можна було дістати всі книжки в українській мові, де б вони не були видані, хочби і за Океаном”³⁶.

Важливою ланкою цього процесу слід вважати певні популяризаторські кроки, здійснені Ю. Тищенком, який добре розумів значення реклами для такого “краму”, як українська книжка та новонароджені українські часописи. Проте спроби прорекламувати їх у газетах Києва були відразу ж розцінені Виділом Наукового товариства ім. Шевченка як недопустимі витрати, санкціоновані його головою — М. Грушевським³⁷. Незабаром (в 1912, 1913 рр.) було укладено і опубліковано каталоги книг, систематизованих за читачьким призначенням та тематичним принципом, з ними можна було ознайомитися у книгарні. Списки книжкової продукції, наявної на складі видавництва, стали невід’ємним елементом оформлення випусків ЛНВ. До того ж, у “Віснику” періодично з’являлися короткі рецензії на пропоновані видання, часто авторства Ю. Тищенка. Момент реклами присутній навіть на штампі книгарні ЛНВ, де перелічено видавництва, з якими вона співпрацює та зазначено умови передплати на “Літературно-науковий вістник” й іншу українську періодику.

Цей же період був плідний на інші вагомні культурні проекти. Набутий адміністративно-видавничий досвід дозволив Ю. Тищенку очолити видавництво “Лан”, засноване у 1909 р. Олександром Грушевським,

³⁵ Лист Ю. Тищенка від 2 листопада ст. ст. 1913 р. до Виділу НТШ у відповідь на вимогу звернути вкладені Товариством у книгарню кошти.— ЦДА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 875.— Арк. 43.

³⁶ Б. З. [Заклинський Б.]. Обмінна торгівля книжками // Книжка.— [Станіславів].— 1922.— Чис. 8/10.— С. 119.

³⁷ Романів О. Михайло Грушевський і галичани: конфлікт 1913 року // Вісник НТШ.— 2004.— Чис. 31, весна-літо.— С. 15.

що взяв на себе всі матеріальні видатки в організації справи і в подальшому її веденні. Ю. Тищенко став співредактором та відповідальним за технічну сторону майбутніх видань. З родиною Грушевських Ю. Тищенко, як уже зазначалось, був у дуже близьких стосунках — і як завідувач редакції ЛНВ, і як довірена особа вченого в багатьох його видавничих і приватних справах. Постійно проживав у домі Грушевських і був до певної міри членом цієї родини. Не раз зустрічався з Олександром Грушевським: обговорювали культурно-національні справи, укладали плани на майбутнє. Не оминали й питання про стан виховання українського молодого покоління, яке, не маючи друкованої продукції рідною мовою, денаціоналізувалося.

Отож, укладаючи програму видавництва, співредактори передусім звернули увагу на те, щоб поруч із книгами, призначеними для широкого вжитку, видавати й книги для української молоді і дітей. Було створено спеціальну серію дитячих видань, якою опікувався Ю. Тищенко. Уже наприкінці року появилася у цій серії перша книжка³⁸. Засобом долучення юних читачів до кращих світових літературних зразків і водночас показником достатньо високого фахового рівня видавництва були художні переклади. Серед представлених імен — Р. Кіплінг, Е. Сетон-Томпсон, В. Гауф та ін. Авторами перекладів були: Ю. Тищенко-Сірий, О. Олесь, Ю. Будяк (Ю. Покос).

Видання “Лану” критика зустріла прихильно, відзначивши цікаву тематику, доступність викладу, ошатний зовнішній вигляд.

Дискусії викликав хіба фонетичний, так званий “галицький”, правопис, яким послуговувалось видавництво замість “кулішівки”, що її, як правило, застосовували наддніпрянські видання. “Професор М. Грушевський, — писав М. Жученко (Д. Дорошенко), — переносячи до Києва ЛНВ, переніс і той фонетичний правопис. Цим правописом почали друкуватися Записки НТШ у Києві, ним друкувалося “Село”, тепер друкуються видання “Лану” і “Видавничої спілки”. Чи добре це? Чи є які поважні причини для цього? Думаємо, що ні... Кулішівка дуже добре передає відтінки нашої мови, навчитися її легко. Фонетика ж — для нас незрозуміла, а навчитися її дуже важко. <...> Зрозуміло, заводячи цей правопис у нас, проф. Грушевський мав на увазі добро для української справи, хотів тісніше зв’язати нас з Галичиною. Але на ділі цим він тільки різнить нас...”³⁹. Ю. Тищенко з цього приводу висловився

³⁸ *Kipling P.* Казки / Пер. [та авт. передм.] *Сірий Ю.* [Ю. Тищенко].— Київ: Друк. 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1909.— 68 с.: мал.— (Попул. 6-ка “Лан”. Сер. для дітей; № 1).

³⁹ *Жученко М.* [Дорошенко Д.]. Про українську літературну мову // Дніпрові хвилі.— 1913.— № 1.— С. 6. Д. Дорошенко, властиво, не опонував правописові перелічених

прагматично: “Певно, що ніхто не був би проти того, щоби перевести реформу нашого правопису. Та відразу того зробити не можна. На це треба часу й фахівців”⁴⁰. Незважаючи на опонентів та на інертність буденної свідомості, видавці впевнено йшли до визначеної мовної політики. Обговорення теми на сторінках вищеперелічених часописів містило всю повноту лінгвістичних, культурологічних та морально-етичних аспектів, виходячи далеко за межі суто журналістської полеміки.

Видання “Лану” поширювались успішно. Значним їх споживачем стала Галичина, де були українські школи, але бракувало дитячої літератури. Видавництво проіснувало всього чотири роки. В умовах непевності й культурної задухи, що панувала в підросійській Україні, співробітники “Лану”, обходячи цензурні перешкоди та долаючи інерцію громадянства, створювали і видавали якісну книгу для підростаючого покоління, писану по-українськи. За той час в дитячій серії вийшло дванадцять назв, оригінальних — здебільшого природничого змісту авторства Ю. Тищенка, а також — перекладів, які стали справжнім надбанням дитячої літератури⁴¹. Готувались також книги історичної тематики — для дітей старшого віку, але в кінці 1913 р. Ю. Тищенко з політичних причин виїхав з України, що позначилося на подальшій праці видавництва. Ситуацію вирівняти не вдалося, і з початком Першої світової війни роботу довелося припинити.

Майже одночасно з початком діяльності “Лану” в Києві постало подібне видавництво товариства українських педагогів “Український учитель”, організаторами та найактивнішими учасниками якого були Спиридон Черкасенко і Григорій Шерстюк. Одними з перших його видань стали “ГраMATика” С. Черкасенка та “Коротка українська граMATика для школи” Г. Шерстюка⁴². Та найважливішою справою цього товариства

ним видань, а, визнаючи всю складність та важливість вироблення української літературної мови, обстоюючи її єдність, намагався об’єктивно й аргументовано проаналізувати тогочасний її стан. При цьому вдається до порівняння та історичного екскурсу обох правописів. Його виступ був викликаний появою розвідки І. Нечуя-Левицького “Криве дзеркало української мови” (1911).

⁴⁰ *Сірий Ю.* Велетень української науки (уринок зі спогадів про М. С. Грушевського) // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. — [Париж]. — 1949. — Чис. 2. — С. 83.

⁴¹ Книгу Ю. Сірого “Жите ростин” виділить професор І. Раковський як одну з перших і кращих в українській популярній природничій літературі. Див.: *Раковський І.* [Рецензія] // ЛНВ. — 1909. — Т. 46, кн. 6. — С. 600-603. — Рец. на кн.: *Сірий Ю.* Жите ростин: Нарис анатомії і фізіології ростин. — Київ: Лан, 1909. — 76 с. — (Популярна б-ка “Лан”; № 1).

⁴² *Черкасенко С.* ГраMATика. — Полтава: Український учитель, 1907. — 32 с. — (№ 8); *Шерстюк Г.* Коротка українська граMATика для школи. — Полтава:

було заснування фахового журналу “Світло” — першого і єдиного українськомовного педагогічного журналу на Наддніпрянщині до 1917 р., поява якого була дещо несподіваною з огляду на відсутність тут українських шкіл. Головним редактором часопису став Г. Шерстюк, серед найближчих співробітників і дописувачів, поряд з С. Русовою, С. Черкасенком, С. Єфремовим, — Ю. Тищенко. В “Українському учителі” були надруковані науково-популярні книги останнього, не раз перевидавані в майбутньому⁴³. Журнал порушував справи дошкільного виховання, шкільної і позашкільної освіти, боронив права української мови та культури, гуртував учителів і діячів культури та готував діячів народної освіти. Тут друкувалися твори класиків української літератури, фахові статті, огляди, поради тощо. Протягом 1910–1914 рр. вийшло 36 чисел.

Діяльність видавництва, перервана війною, поновилася в 1917 р. на автономних засадах при видавництві “Дзвін” під назвою “Українська школа” (склад редакції: С. Русова, Ю. Тищенко, С. Черкасенко, Я. Чепіга)⁴⁴.

Загалом 1909–1912 рр. у житті Ю. Тищенка можна охарактеризувати як відносно стабільні, насичені та плідні. Він систематично друкується, виношує нові творчі плани, активно контактує з дописувачами ЛНВ, представниками літературних і творчих кіл. У травні 1911 р. стає членом Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові⁴⁵. Та попри великий ентузіазм і різносторонні зацікавлення, головне завдання Ю. Тищенка полягало у виданні ЛНВ.

Царський уряд не був послідовним у впровадженні ліберальних реформ, і обставини розвитку вітчизняної преси ставали все більш несприятливими. Проте зберігалась можливість для її легального

Український учитель, 1907.— Ч. 1.— 65 с.— (№ 1); *Шерстюк Г.* Українська граматика для школи.— Київ: Український учитель, 1909.— Ч. 2: Складня.— 63 с.— (№ 21).

⁴³ *Сірий Ю.* Дивні рослини.— Київ: Український учитель, 1910.— 16 с.: іл.— (№ 29); *Сірий Ю.* Світова подорож краплини води: Оповідання для дітей.— Київ: Український учитель, 1910.— 23 с.— (№ 31); *Сірий Ю.* Про горобця, славного молодця: Оповідання.— Київ: Український учитель, 1912.— 32 с.— (№ 42).

⁴⁴ *Тищенко-Сірий Ю.* З історії української дитячої книжки // Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання: Зб. / За ред. *Б. Гошовського*; Об'єднання працівників дитячої літератури ім. Л. Глібова.— Торонто: Нью-Йорк, 1965.— Ч. 1.— С. 235.

⁴⁵ Державний архів Львівської області.— Ф. 298, оп. 1, спр. 1.— Арк. 9-11.— Опубл.: *Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970.*— Київ: Наук. думка, 1971.— С. 210-212. Членами товариства тоді ж були обрані: *Леся Українка, В. Винниченко, О. Кандиба (Олесь), В. Козловський, В. Кричевський, І. Бурячок, Л. Старицька-Черняхівська та ін.*

функціонування і поширення через неї національної ідеї. М. Грушевський не раз висловлював побажання видавати газету не лише для української інтелігенції, а й для селянства і робітництва. За підтримки та участі Ю. Тищенка в Києві починають виходити популярні народні ілюстровані тижневики під назвою “Село” (1909)⁴⁶ та “Засів” (1911).

Спогади Ю. Тищенка, Є. Чикаленка О. Лотоцького, М. Гехтера, Д. Дорошенка, щоденники М. Грушевського, його листування з Ю. Тищенком, П. Стебницьким, М. Котиком, Є. Чикаленком, М. Шаповалом та іншими дають можливість відтворити історію цього часопису.

Особливо цінними є спогади Ю. Тищенка, які довший час залишалися для дослідників української преси єдиним джерелом з історії виходу у світ часописів “Село” і “Засів”, оскільки не збереглося їх редакційних архівів⁴⁷.

Перший номер “Села” вийшов 3 вересня 1909 р. Головний редактор М. Грушевський в основному проживав у Львові, тому поточну редакційну та адміністративну роботу виконував Ю. Тищенко, фактично був відповідальним редактором. Його численні листи до М. Грушевського, до авторів “Села” та інших осіб свідчать про щире вболівання за народну газету та наміри вести справу її видання якнайкраще. Чималих старань доклав Ю. Тищенко, щоб газета вчасно доходила до читача. “Особисто я надаю величезну вагу сьому і завжди мав се на увазі, редагуючи “Село”. Тому то за два роки не спізнився ні оден номер ні на одну годину”⁴⁸.

Великого значення надавало видавництво рекламі, але за браком грошей досконало зробити її не могло, обмежилось платними оголошеннями в різних, переважно московських, газетах, що виходили в Україні. З українських видань оповістки про вихід “Села” подали, наприклад:

⁴⁶ Предтечами “Села” були часописи “Хлібороб” (Лубни Полтавської губернії; вийшло п’ять номерів у 1905 р.; редактори: *М. А. Дмитрієв і О. Пчілка*) та частково “Рідний Край” (Полтава; Київ; Гадяч; 1905–1916 рр.; редактором значився *М. М. Шемет*).

⁴⁷ *Ткаченко І.* Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві (1907–1914 рр.) у документах Київського Тимчасового комітету у справах друку // Бібліотечний вісник.— 2005.— № 2.— С. 40; *Його ж.* “Село” — перша українська суспільно-політична селянська газета // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів.— Київ, 2005.— Вип. 10.— С. 92.

⁴⁸ Лист Ю. Тищенка до В. Левинського від 3 березня ст. ст. 1913 р.— ЦДА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 2282.— Арк. 109. У листі не вказано ні прізвище, ні ім’я адресата, — можливо, з конспіративних міркувань, але характер викладеної в ньому інформації свідчить, що ним, найвірогідніше, був Володимир Левинський.

“Рада”⁴⁹, “Українська хата”⁵⁰. Пробний примірник і кожне перше число газети для нових передплатників редакція розсилала безкоштовно. Читачам надходили і безкоштовні додатки, приміром, календарі.

До співробітництва у газеті було залучено багатьох авторитетних учених, письменників, громадських діячів — М. Біляшівського, Т. Бордуляка, Ю. Будяка (Ю. Покоса), В. Винниченка, М. Гехтера, В. Дорошенка, М. Залізняка, О. Кобилянську, Л. Мартовича, О. Олесь, М. Павловського, Л. Пахаревського, В. Самійленка, П. Стебницького, В. Стефаника, М. Сумцова, А. Терниченка, А. Тесленка, С. Черкасенка, Г. Чупринку, М. Шаповала, Я. Щоголева та ін.

На шпальтах “Села” Ю. Тищенко проявляє себе як непересічний публіцист. Атрибутування його дописів не складає проблеми, бо псевдонімом Ю. Сірий та криптонімами Ю. С., Ю. не користувався більше ніхто. Йому належали огляди світових подій та внутрішнього життя, літературно-критичні матеріали, короткі біографічні замітки про українських письменників і поетів. У спогадах він себе подає і як автора частини передових статей⁵¹. Однак, І. Ткаченко, — дослідник видавничих проектів під головуванням М. Грушевського, таку інформацію не підтверджує, мотивуючи це тим, що Ю. Тищенко, зокрема, не використовував криптонім М. Гр.⁵²

Матеріали, які містилися в “Селі”, стосувалися культурно-просвітницької, економічної сфери. Газета пропагувала ідею створення селянських спілок, ставила питання про автономію України, народну освіту, подавала відомості про переселенський рух, ціни на хліб тощо. Особливу увагу було звернено на запитання передплатників, а також поради спеціалістів — правників, лікарів, освітян. Художнє оформлення селянської газети забезпечував маляр І. Бурячок у характерній українській манері.

Таким чином, кожне число “Села” давало читачеві цінний матеріал, як за змістом, так і за мистецьким виконанням, який до того ж відзначався легкістю стилю і доступністю форми.

Загалом, характеризуючи цю газету, треба відзначити, що вона будила думку, розширювала кругозір, вчила замислюватися над обставинами

⁴⁹ Рада.— 1909.— № 193.— С. 1.

⁵⁰ Українська хата.— 1909.— № 8.— С. 1.

⁵¹ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети (1909–1912).— Нью-Йорк: Укр. Американське вид. т-во, 1952.— С. 9.

⁵² *Ткаченко І.* “Село” — перша українська суспільно-політична селянська газета // Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів.— Київ, 2005.— Вип. 10.— С. 99; Див. також: Додаток. Перелік статей співробітників газети “Село”, вміщених на її сторінках.— С. 101-104.

життя, ставитись до них критично. За 18 місяців свого існування український тижневик став популярним виданням серед селян, відповідав їхнім прагненням і потребам. Приблизно 4 тис. передплатників — переконливе тому свідчення⁵³. Та проблеми, які заважали національній пресі в цілому, стали перепоною і на шляху донесення правдивого українського слова до широких селянських мас. Випуск газети здійснювався в умовах постійних цензурних утисків, штрафів і погроз працівникам. Порозуміння з цензурою, губернатором, судовою палатою та іншими офіційними органами влади, як і різні організаційні справи, пов'язані з виданням "Села", лягли на плечі невтомного Ю. Тищенка. Багато часу і зусиль займало поладження справ з конкурентами. Ускладнювало роботу те, що ні М. Грушевський, ні Ю. Тищенко не могли бути офіційними редакторами ЛНВ та "Села". Редакторами ставали почасти малопримітні люди, які, не бажаючи потрапити під слідство, швидко зрікалися посади. Пошуками відповідальних редакторів займався знову ж таки Ю. Тищенко. Він же залагоджував інциденти з цензурою.

Після півторарічного ведення часопису стало очевидним, що царська адміністрація заповзялася його знищити.

Програму "Села" після його закриття перейняв на себе тижневик "Засів", що почав виходити 4 березня 1911 р. Диктувалися ці кроки головню тими мотивами, що видання з новою назвою хоча б на початках не викликатиме переслідування. До нього перейшли майже всі співпрацівники "Села". Зберігалися ті ж напрямки і програма. Всі поточні видавничі справи вирішувалися в основному через Ю. Тищенка. Рівень газети також був достатньо високим, зростала передплата. Але канцелярія губернатора швидко збагнула, "...що "Засів" — це те ж саме "Село", тільки в скромнішому одязі"⁵⁴. Посипались штрафи і конфіскації окремих номерів. Тон статей став не таким гострим, що знеохочувало

⁵³ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети (1909–1912).— Нью-Йорк: Укр. Американське вид. т-во, 1952.— С. 11.— (Сер. мемуарів; Ч. 1); *Тищенко-Сірий Ю.* Перші українські масові політичні газети ("Село" і "Засів" (1909–1912) // Літературно-науковий збірник.— Нью-Йорк: Українсько-Американське Вид-во, 1952.— Т. 1.— С. 136. Насправді 4000 примірників складав тираж газети, реальна ж кількість передплатників не перевищувала 2000. Див.: ЦДІА України у Києві.— Ф. 1235, оп. 1, спр. 582.— Арк. 426, 518, 528, 530, 532, 545.

⁵⁴ *Тищенко-Сірий Ю.* Перші українські масові політичні газети // Літературно-науковий збірник.— Нью-Йорк: Українсько-Американське Вид-во, 1952.— Т. 1.— С. 142; *Тищенко-Сірий Ю.* Перші наддніпрянські українські масові політичні газети (1909–1912).— Нью-Йорк: Укр. Американське вид. т-во, 1952.— С. 9.— (Сер. мемуарів; Ч. 1).

як співробітників, так і читачів. Виникли вагання в доцільності ведення газети, зрештою число, яким завершувалося півріччя, було випущене на кошти Ю. Тищенка і з його ж прощальною передовою статтею⁵⁵. Обставини, однак, дозволили видавати газету ще якийсь час. Все ж під кінець року М. Грушевський заявив про свою відмову від проводу в “Засіві”. Обговоривши цю справу, вирішили, що “Засів” перейде в повне розпорядження Ю. Тищенка, який на свій розсуд добиратиме співробітників, а М. Грушевський йому всіляко сприятиме.

Врешті видання “Засіву” взяв на себе гурток українських письменників і журналістів на чолі з Ю. Тищенком, О. Олесем і О. Степаненком. Видавцем і відповідальним редактором значився О. Степаненко, а всю редакційну й адміністративну працю виконував Ю. Тищенко. Кожне число редагувалося колективно. Співробітники, за деяким винятком, залишились ті самі. Нова редакція намітила ряд змін включно зі збільшенням формату. Серед читачів, за ініціативою Ю. Тищенка, було поширено спеціальну анкету, яка засвідчила прихильне ставлення читачів до газети, дала відповідь на ряд запитань щодо поліпшення редакційної роботи⁵⁶. Результати анкетування показали, що газету читало чи не в п'ять разів більше читачів, ніж було передплатників. Однак, використати цей матеріал для вдосконалення “Засіву” не вдалось. Матеріальні труднощі, постійні штрафи, які не покривалися низькою передплатою, арешти чисел, — не дозволили розвивати видання. Після року поневірянь М. Грушевський відмовився оплачувати друкарські та “конфіскаційні” витрати, відтак у серпні 1912 р. часопис припинив існування.

Значення селянських часописів у національному поступі важко переоцінити. І “Засів”, і його попередник “Село” впевнено стояли на національно-визвольному і демократичному ґрунті, продовжуючи кращі традиції української національно-патріотичної преси. Багато праці було вкладено їх керманічами, передусім М. С. Грушевським, у розбудову цих часописів. Але має рацію І. Ткаченко, стверджуючи, що для “Села” та “Засіву” праця Ю. Сірого значила не менше, ніж праця М. Грушевського⁵⁷. До того ж, можна з достатньою впевненістю констатувати, — вона стала для нього школою національної свідомості.

⁵⁵ Ю. С. [Тищенко Ю.]. До читачів // Засів.— 1911.— 1 лип.— С. 207; Тищенко-Сірий Ю. Перші українські масові політичні газети (“Село” і “Засів” (1909–1912)) // Літературно-науковий збірник.— Нью-Йорк: Українсько-Американське Вид-во, 1952.— Т. 1.— С. 146.

⁵⁶ Гехтер М. Анкета газети “Засів” // Рада.— 1912.— № 220.— С. 2.

⁵⁷ Ткаченко І. Ю. Тищенко (Сірий) — права рука М. Грушевського у київських справах // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.— Київ, 2006.— Вип. 11.— С. 422.

Після спаду революційних подій постають журнали, які розробляють нові ідейні основи українського визвольного руху й соціального та національного світогляду. Таким журналом, що зайняв наступальну позицію й дотримувався радикального напрямку, став місячник “Українська хата”. Виходив у Києві за безпосередньою участю М. Шаповала і П. Богацького з березня 1909 р. до серпня 1914 р., всього — 64 номери. Його виникнення тісно пов’язане з альманахом “Терновий вінок”, навколо якого згуртувалася революційна українська молодь — П. Богацький, М. Шаповал, О. Коваленко, В. Скрипник, Л. Будай (С. Буда) та ін., а серед них і Ю. Тищенко. Часопис виник внаслідок полеміки між членами цього революційного гуртка та представниками літературних і національно-політичних груп поміркованого характеру, думки яких відображала газета “Рада”. Будучи позапартійним органом, “Українська хата” в національних і соціальних питаннях стояла на ґрунті революційної ідеології. У журналі публікували свої твори: В. Винниченко, О. Олесь, М. Вороний, О. Кобилянська, М. Рильський, П. Тичина, М. Семенко та ін. Співробітником журналу стає Ю. Тищенко. Тут побачили світ його численні рецензії, а також новели (“Під чорною киреєю”, “Осінь”, “Лілея” та ін.), що мали певні прикмети модернізму і були суголосні із загальною лінією журналу. На початку Першої світової війни видання було заборонене.

У 1911 р., на нелегальних засадах, із паспортом на ім’я В. Старосольського, до Києва переїздить В. Винниченко, відтоді і починається їхня активна співпраця з Ю. Тищенком. Вони таємно зустрічаються на Паньківській, 9, у будинку М. Грушевського, і обговорюють організацію видавничої спілки “Дзвін”. Властиво датою виникнення “Дзвону” можна вважати 1907 р., коли вийшов збірник під такою ж назвою⁵⁸. У збірнику містились твори С. Черкасенка, В. Винниченка, М. Коцюбинського, В. Левинського, В. Степанківського та ін.

У 1911 р. видавництво активізується. Було об’єднано кошти В. Винниченка, Л. Юркевича і Ю. Тищенка, який зумів скористатись позицією у новозаснованому українському банку⁵⁹. Він же взяв на свої плечі

⁵⁸ Енциклопедія українознавства. Словн. частина / Гол. ред. В. Кубійович.— Львів, 1994.— Т. 2.— С. 507.— Перевид. в Україні. Саме тоді була започаткована В. Винниченком, Ю. Тищенком і Л. Юркевичем видавнича спілка “Дзвін”; Див. також: Володимир Винниченко: Анотована бібліографія / Упоряд. *Вадим Стельмащенко*.— Едмонтон; Альберта, 1989.— С. 590.

⁵⁹ *Сірий Ю.* Із спогадів про українські видавництва.— Авґсбург: Т-во прихильників УВАН, 1949.— С. 9.— (Серія: книгознавство). Ю. Тищенко, вірогідно, міг скористатися позицією українського банку, відкритого восени 1910 р. в Харкові, тобто незадовго до створення “Дзвону”. Там же на той час проживав близький друг Ю. Тищенка — К. Безкровний — активний учасник українського кооперативного руху, співзасновник Українського кредитового товариства.

основний тягар організаторської та адміністративної роботи. З цього часу можна констатувати появу нового напрямку в діяльності Ю. Тищенка, пов'язаного з веденням власного видавництва. Видавничі наміри він найчастіше узгоджує з В. Винниченком. Невдовзі світ побачили “Ліричні поезії” М. Вороного, декілька томів творів В. Винниченка, перший том творів Лесі Українки, оповідання “Святий город” Б. Лазаревського, “Казка старого млина” С. Черкасенка та ін. Крім творів красного письменства, Ю. Тищенко започаткував серію економічних та політичних творів, в якій друкують праці Л. Юркевича, В. Левинського, К. Каутського, Е. Вандервельде, К. Маркса, А. Кожебаткіна та ін. У малій серії “Дзвону” під назвою “Народна бібліотека” виходять оповідання В. Винниченка “Біля машини”, медичний збірник “Про лихі пошесті та як боротися з ними”, “Розмова про школу” С. Годосієнка, книга С. Подолянина (В. Степанківського) “Українець за кордоном і мандрівка в минуле”, в якій автор подає відомості про Україну в англійській літературі. За ініціативою директора “Дзвону” започатковано гумористичну бібліотеку, першим виданням якої було “Уміркований та щирий” В. Винниченка.

Формування репертуару на основі серій, безперечно, свідчило про намагання видавців бути в руслі тогочасних провідних тенденцій книгодрукування, а також про вироблення різнопланової видавничої політики.

Мова книг “Дзвону” була дохідливою, простою, зовнішній вигляд привабливий, адже розраховувались вони на широку читацьку аудиторію. Наклад, як правило, не перевищував трьох тисяч⁶⁰. Пересічно кожної назви видавалось по дві тисячі примірників. Розрахунок був такий, щоб видання протягом трьох років розійшлося.

До співпраці у видавництві були залучені відомі українські художники — І. Бурячок (автор видавничої марки “Дзвону”), М. Жук, О. Судомора та ін.

У 1913 р. Левко Юркевич з метою відродити українську соціал-демократичну партію, розгромлену царатом, на власні кошти заснував легальний щомісячник “Дзвін”, перший номер якого з’явився у січні 1913 р. (став наступником “Нашого Голосу” — спільного органу галицької і наддніпрянської соціал-демократії, виходив у 1910–1911 рр. у Львові за фінансової підтримки Л. Юркевича). Часопис видавався як літературно-громадський і став трибуною українських соціал-демократів.

Саме він повідомив Ю. Тищенка про відкриття банку. Стислу інформацію про це знаходимо в листі Ю. Тищенка до І. Джиджори від 3 жовтня 1910 р. (ЦДІА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 2316.— Арк. 56, 56зв.).

⁶⁰ Білоцерківець Г., Гальчук Л. Діяльність видавництва “Дзвін” // Бібліотечний вісник.— 1996.— № 3.— С. 24.

У ньому співпрацювали: В. Винниченко, Д. Антонович, Ю. Тищенко, Г. Чупринка, С. Черкасенко, Д. Донцов, член УСДП Галичини Є. Косевич, а також російські соціал-демократи — Г. Алексинський, А. Луначарський.

“Цензура була добре проінформована про його видавців”, — запевняє О. Сарнацький. Циркуляром від 11 травня 1913 р. нею було накладено арешт на третій номер місячника, і в подальшому цей журнал постійно знаходився під пильним її наглядом — значився у списку видань, що підлягали затриманню на пошті при пересиланні їх безкоштовно в сільську місцевість, складеному Головним управлінням у справах друку в січні 1914 р. та розісланому по всіх губерніях⁶¹.

Упродовж 1913–1914 рр. побачило світ 18 чисел “Дзвону”. Побіч із матеріалами ідеологічного і тактичного характеру важливе місце було відведено відділу красного письменства. Позбавлений тенденційності, цей відділ гармонізував з ідейними основами журналу. Тут друкувалися твори Лесі Українки, І. Франка, М. Коцюбинського, Х. Алчевської, Г. Чупринки, С. Черкасенка, М. Вороного, Ю. Тищенка-Сірого (ескізи) та ін. Чимало творчої і організаційної праці доклав до провадження журналу Ю. Тищенко, був його постійним дописувачем та членом редколегії, до якої, крім нього, входили ще Д. Антонович, В. Понятенко, С. Черкасенко⁶². Для редагування “Дзвону” він запросив давнього галицького побратима В. Левинського (редактором перших трьох чисел був Д. Антонович, далі — В. Левинський), який вів огляд подій у Галичині й проблем робітничого руху в інших країнах та надав часопису виразного марксистського спрямування. Згодом він напише про цей період: “Бачив я тоді його [Ю. Тищенка] за різномодною працею і мило згадую ті часи, прожиті за громадською працею та в колі близьких до редакції журналу людей (Микола Вороний, Олександр Олесь, Спиридон Черкасенко), в осередку якого стояв, можна сказати, Юрій Тищенко”⁶³.

Продукція видавництва “Дзвін” поширювалася через книгарню “Літературно-наукового вістника”, посередниками були — книгарня Наукового товариства ім. Шевченка (Львів) та організовані Ю. Тищенком українські книгарні в Харкові й Катеринодарі на Кубані.

Загалом діяльність цієї видавничої спілки впродовж 1911–1917 рр. була досить інтенсивною і результативною. “Дзвін”, як і “Лан”, “Час”,

⁶¹ *Сарнацький О.* Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія.— Запоріжжя: Запорізький нац. техн. ун-т, 2006. — С. 494.

⁶² ЛНБ. Відділ рукописів.— Ф. Калиновича, спр. 509.— Арк. 55а.

⁶³ *Левинський Володимир.* Юрій Тищенко. З нагоди 35-ліття видавничої діяльності // Львівські вісті.— 1943.— 3/4 жовт., чис. 226.— С. 3.

“Вік”, “Вернигора”, “Криниця”, видавництво Є. Череповського, “Волошки” та ін., був вдалим зразком перших видавничих кооперативних товариств кінця XIX — початку XX ст., ідеально пристосованим до роботи в умовах політичної та соціальної невизначеності. Можливість оперувати значними активами своїх засновників чи залученими ззовні, швидко змінювати структуру, згортати і розгортати за потребою свою діяльність — все це в сукупності забезпечувало успіх. Крім того, видавничі товариства розділилися за “ідейними” ознаками свого асортименту і так чи інакше потрапили під вплив різних політичних партій та груп. “Дзвін” перебував на балансі Товариства українських поступовців⁶⁴. Звідси — фінансові надходження та урізноманітнення видів видавничої продукції: книги, плакати, брошури, листівки, “метелики”.

За частотої відсутності Л. Юркевича і В. Винниченка вагома частка всієї організаційної праці у “Дзвоні” належала Ю. Тищенку і як співзасновнику, і як відданому загальній справі співробітнику. “Буду старатися, щоб “Дзвін” увійшов в норму і виходив вчасно. <...> Шкода, що ми такі розсіяні по земній кулі... Самому часом трудно буває зробити без товаришів те чи иньше, а поки виясниш листами, то вся цікавість пропадає”, — писав він В. Левинському⁶⁵. Однак, за короткий час Ю. Тищенкові вдалось налагодити роботу і видавництва, і часопису: він брав на себе основне редакторсько-видавниче навантаження, впливав на формування книжкової політики, підготовку видань, їх оформлення.

У видавництві визрівали нові творчі плани, реалізації яких перешкодила Перша світова війна. Роботу було відновлено в 1917 р.

Впродовж 1912–1913 рр. Ю. Тищенкові довелось пройти через судову тяганину. Йому інкримінували публікацію на сторінках “Літературно-наукового вістника” поеми Лесі Українки “На полі крові”⁶⁶. В діалозі Іуди Іскаріота та прочанина прокурорський нагляд угледів блюзнірство щодо Ісуса Христа та ганьблення Святого Письма. Крім того, друкування журналу під час тимчасової відсутності редактора (С. Веселовського) вимагало від керівника редакції Павла Пилиповича Лаврова (Ю. Тищенка) спеціального дозволу⁶⁷. Закони, прийняті в 1905–1907 рр.,

⁶⁴ Левчук О. Генеза кооперативних книговидавництв Наддніпрянської України (кінець XIX — XX століття) у контексті сучасної теорії організацій // Наукові записки Інституту журналістики / Київ. нац. ун-т.— Київ, 2003.—Т. 13.— С. 67-72.

⁶⁵ Лист Ю. Тищенка до В. Левинського від 3 березня ст. ст. 1913 р.— ЦДІА України у Львові.— Ф. 309, оп. 1, спр. 2282.— Арк. 109, 110зв. Див. також прим. 48.

⁶⁶ *Леся Українка*. На полі крові: Драматична поема // ЛНВ.— 1910.— Т. 52, кн. 12.— С. 433-448.

⁶⁷ ЦДІА України у Львові.— Ф. 401, оп. 1, спр. 66.— Арк. 1-2. Копія. Опубл.: *Леся Українка*. Документи і матеріали. 1871–1970.— Київ: Наук. думка.—

відмінили попередню цензуру та адміністративні покарання видавців і редакторів. Стягнення на них могли накладатися лише в судовому порядку⁶⁸. Та представники українських політичних партій робили все можливе, аби відстояти в суді своїх товаришів за публікацію заборонених чи несхвалюваних владою матеріалів. Так, 1913 р. колишній член Української демократично-радикальної партії (у 1908 р. партія розпалася, її члени створили Товариство українських поступовців) Ілля Шраг виграв цю досить складну і не зовсім звичайну справу, захищаючи в Київському окружному суді завідувача редакції “Літературно-наукового вістника” П. Лаврова (Ю. Тищенко)⁶⁹. Суд присяжних виправдав П. Лаврова, і в цьому була чимала заслуга І. Шрага⁷⁰.

Та обставини і надалі склалися несприятливо. Хоча, крім М. Грушевського, Є. Чикаленка, Д. Дорошенка, мало хто в Києві знав справжнє прізвище Лаврова, однак незадовго до Першої світової війни поліції вдалося натрапити на слід розшукуваного нею Тищенка. Щоб не потрапити за ґрати, він змушений був податися за океан — до Джерсі-Сіті. Повернутися до Києва зможе лише в 1917 р.

Підсумовуючи, зазначимо, що 1905–1913 рр. стали етапними в житті Ю. Тищенка. Саме в цей час відбулося його входження в український видавничий рух. У нових суспільно-політичних та культурних умовах, намагаючись досягнути найдальші перспективи української справи, він інтенсивно і плідно працює у видавничих проєктах М. Грушевського (ЛНВ кївського періоду, “Село”, “Засів”), співпрацює з іншими періодичними виданнями (“Молода Україна”, “Рідний край”, “Дзвінок”, “Українська хата”, “Світло”), набуває книговидавничого досвіду (видавництва “Лан”, “Дзвін”), заявляє про себе як активний популяризатор книги, засновник мережі українських книгарень. Основними напрямками його діяльності були: організаційно-технічний, редакторський, видавничий, публіцистичний, письменницький.

1971.— С. 217-220; Про цю справу див. також: *Мороз М. О.* Літопис життя та творчості Лесі Українки.— Київ: Наук. думка.— 1992.— С. 486.

⁶⁸ *Антонченко Т.* Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905–1914 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.— Київ, 2004.— С. 7.

⁶⁹ Відомо, що до І. Шрага, авторитет якого в юридичних питаннях був незаперечним, часто звертався М. Грушевський з проханням “послужить своєю порадю” у справах, що стосувалися діячів українського руху, в тому числі і Ю. Тищенка.— Див.: Лист М. Грушевського до М. Коцюбинського [1911, після 25 жовтня, Львів] // *Листи до Михайла Коцюбинського / Упоряд. та коментарі В. Мазного.*— Ніжин, 2002.— Т. 2.— С. 117-118.

⁷⁰ *Демченко Т.* Батько Шраг: Монографія.— Чернігів: РВК “Деснянська правда”, 2008.— С. 66.; *Сарнацький О.* Царизм та українські політичні партії (1900–1917 рр.): Монографія.— Запоріжжя: Запорізький нац. техн. ун-т, 2006.— С. 601.

Праця у перелічених видавництвах і періодичних виданнях, чітке усвідомлення їхніх основних цілей і можливостей стали міцним ідейним та професійним підґрунтям його редакторсько-видавничої діяльності як у зазначені роки, так і в подальшому.

У цей відносно короткий, але змістовний період життя Юрія Тищенка окремою віхою виділяється його зустріч з Михайлом Грушевським та Володимиром Винниченком. Вона, без перебільшення, стала знаковою для Ю. Тищенка. Саме з цього моменту починається його становлення і як фахівця, і як досвідченого учасника українського національного руху, розуміння суті й завдань якого приходило в щоденній видавничій практиці та в процесі розгортання відомих історичних подій. Попереду будуть нові випробування і безмір подвижницької праці. Але, як напише згодом Ю. Тищенко "...той, хто проходив школу Грушевського, міг сміливо дивитися в будучину"⁷¹.

ЮРІЙ ТИЩЕНКО — ВИДАВЕЦЬ, КНИГАР, ПУБЛІЦИСТ: ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ (1905–1913)

Олександра Юркевич

*молодший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
відділення "Наукова бібліографія і книгознавство"
ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України*

Розглянуто участь Юрія Тищенка в українському суспільно-політичному та видавничому русі 1905–1913 рр., його співпрацю з Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком, Володимиром Левинським та ін.

Визначено роль у продовженні традицій української національно-патріотичної преси ("ЛНВ", "Село", "Засів"), заснуванні мережі українських книгарень, робота у видавництвах "Лан", "Дзвін".

Ключові слова: Ю. Тищенко, М. Грушевський, В. Винниченко, В. Левинський, "Літературно-науковий вісник", "Село", "Засів", видавництва "Лан", "Дзвін".

---

⁷¹ Відомий і незнаний. Спогади Ю. Сірого про М. Грушевського: Лекція, 4 жовтня 1926 р. та 17 жовтня 1926 р. // Голос України. Газета Верховної Ради України.— 1991.— 22 листоп.— С. 6.

**YURIY TYSHCHENKO AS PUBLISHER, BOOK POPULARIZER,
PUBLICIST: FORMATION PERIOD (1905–1913)**

Oleksandra Yurkevych

*Junior Research Fellow, Scientific Bibliography Dept.,
Division of Scientific Bibliography and Bibliology,
L'viv Stefanyk Scientific Library, National Academy of Sciences of Ukraine*

Participation of Yuriy Tyshchenko in Ukrainian social, political and publishing movement in collaboration with Mykhailo Hrushevs'kyi, Volodymyr Vynnychenko and Volodymyr Levyns'kyi in 1905–1913 is considered.

His role in continuation of traditions of Ukrainian national and patriotic press (*Literaturno-naukovyi Visnyk, Selo, Zasiv*), foundation of Ukrainian bookstore network, activity in Publishing Houses (*Lan, Dzvyn*) is examined.

Keywords: Yuriy Tyshchenko, Mykhailo Hrushevs'kyi, Volodymyr Vynnychenko, Volodymyr Levyns'kyi; *Literaturno-naukovyi Visnyk, Selo, Zasiv; Lan and Dzvyn* Publishing Houses.

**ЮРИЙ ТИЩЕНКО — ИЗДАТЕЛЬ, КНИЖНИК, ПУБЛИЦИСТ:
ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ (1905–1913)**

Александра Юркевич

*младший научный сотрудник отдела научной библиографии
отделения “Научная библиография и книговедение”
ЛНБ им. В. Стефаника НАН Украины*

Рассматривается участие Юрия Тищенко в украинском общественно-политическом и издательском движении 1905–1913 гг., его сотрудничество с Михаилом Грушевским, Владимиром Винниченко, Владимиром Левинским и др.

Определена роль в продолжении традиций украинской национально-патриотической прессы (“ЛНВ”, “Село”, “Засів”), создании сети украинских книжных магазинов, работа в издательствах “Лан”, “Дзвін”.

Ключевые слова: Ю. Тищенко, М. Грушевский, В. Винниченко, В. Левинский “Літературно-науковий вісник”, “Село”, “Засів”, издательства “Лан”, “Дзвін”.